

MAX WEBER TASHKILOT HAQIDAGI NAZARIYASI

Abduqaxxorova Saidaxon Farhodjon qizi

saidaxonabduqahhorova56@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti Psixologiya va sotsiologiya kafedrası
Sotsiologiya yo'nalishi 3–bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Max Weberning tashkilot haqidagi nazariyasi tahlil qilinadi. Maqolada Weberning ijtimoiy tashkilotlar, byurokratiya va hokimiyat tushunchalariga oid fikrlari chuqur o'rganilgan. Weber tashkilotlarni rasmiylik, ijtimoiy boshqaruv va ijtimoiy o'zgarishlar nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Uning byurokratik tashkilot haqidagi g'oyalari, shuningdek, rasmiy qoidalar va ierarxiya asosidagi boshqaruv tizimi samaradorligini yoritadi. Uning nazariyasi bugungi kunda ham ijtimoiy tuzilmalar va tashkilotlar boshqaruvini tahlil qilishda keng qo'llaniladi va tashkilot haqidagi g'oyalarning zamonaviy boshqaruv va siyosiy sohalarda qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib beradi.*

Kalit so'zlar: *tashkilot, byurokratiya, rasmiy hokimiyat, xarizmatik hokimiyat, traditsion hokimiyat, ratsionallashuv, ijtimoiy boshqaruv, ijtimoiy tuzilma.*

KIRISH

Max Weber (1864–1920) - tashkilotlar va hokimiyat strukturalariga oid tushunchalar asoschisi. Weberning tashkilot haqidagi nazariyasi jamiyat tuzilmalari va boshqaruv tizimlarini o'rganishga qaratilgan. Uning nazariyasi ijtimoiy tuzilmalar va tashkilotlarning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan mexanizmlar va boshqaruv usullarini tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. Weberning eng mashhur konseptlaridan biri — byurokratiya. U byurokratik tizimni samaradorlik va tartibga asoslangan boshqaruv modeli sifatida tasvirlagan. Biroq, Weber byurokratiyaning ijtimoiy munosabatlar va insonlar o'rtasidagi aloqalarni dehumanizatsiya qilishga olib kelishi mumkinligini ham ta'kidlagan. Shu bilan birga, u tashkilotlar va hokimiyatning qanday ishlashini tushunishda legal-rasmiy hokimiyat, xarizmatik hokimiyat va traditsion hokimiyat kabi tushunchalarni ham ishlab chiqqan. Max Weberning tashkilot haqidagi nazariyasining asosiy g'oyasi, tashkilotlar va ularning boshqaruv tizimlarining ijtimoiy tuzilmalar va insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bilan chambarchas bog'liqligidir. Weber tashkilotlarni faqat tashkiliy struktura sifatida emas, balki ijtimoiy tizim sifatida ko'rgan va ularning samarali faoliyatini insonlarning o'zaro ta'siri va boshqaruv mexanizmlariga bog'lagan.⁷⁷

Hujjatlar tahlili. Tashkilotlar ijtimoiy jamiyatning bir bo'lagi sifatida, doimiy o'zgaruvchanlikka uchraydi va har bir tashkilot o'z faoliyatini tarixiy, iqtisodiy va madaniy kontekstda amalga oshiradi Weberning tashkilot haqidagi eng mashhur konsepti —

⁷⁷ Giddens, A. (2001). *Sociology*.

birokratiya bo'lib, u tashkilotlarni boshqarishning eng samarali shakli sifatida qaraladi. Birokratik tizimni tashkil etuvchi asosiy elementlar quyidagilardir: Qoidalar va tartiblar: Birokratik tashkilotlar aniq, qat'iy va normativ qoidalarga asoslanadi. Har bir xodimning vazifalari, mas'uliyatlari va huquqlari qat'iy belgilanadi, bu esa jarayonlarning tartibli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Ierarxiya tizimi: Birokratik tizimda har bir xodimning o'zining joyi va pozitsiyasi mavjud. Tashkilotda qarorlar yuqori darajadagi rahbarlar tomonidan qabul qilinadi va ular pastdagi xodimlarga yetkaziladi. Ierarxiya tashkilotning samaradorligini ta'minlaydi va har bir xodimning vazifasi aniq belgilanadi⁷⁸. Ixtisoslashuv: Har bir xodim o'ziga berilgan vazifani maksimal darajada ixtisoslashgan tarzda bajaradi. Bu tizim ishning samaradorligini oshiradi va har bir sohaning mutaxassislari tomonidan bajarilishini ta'minlaydi.

Byurokratik tizimda qarorlar faqat ob'ektiv qoidalarga asoslanadi, shaxsiy his-tuyg'ulardan, munosabatlardan xoli bo'lishi kerak. Har bir xodimning faoliyati tasdiqlangan qoidalar asosida amalga oshiriladi. Birok, Weber birokratiyaning salbiy tomonlarini ham ko'rsatgan. U byurokratiyaning ortiqcha rasmiyligi va tartibli tuzilmasi odamlarning kreativligi va shaxsiy xususiyatlarini inkor etishi mumkinligini ta'kidlagan. Birokratik tizimdagi ortiqcha byurokratik tartiblar ba'zan samaradorlikni pasaytiradi va xodimlarni mexanik ishchilar sifatida ko'rishga olib keladi.

Hokimiyat tushunchasi Weber hokimiyatni ijtimoiy tuzilmada odamlarning bir-birini boshqarish va nazorat qilish qobiliyati sifatida tushunadi. U hokimiyatni uch xil turga ajratadi:⁷⁹ Xarizmatik hokimiyat: Bu hokimiyat turi liderning shaxsiy jozibasi va kuchli shaxsiy fazilatlariga asoslanadi. Xarizmatik liderlar ko'pincha o'z tarafdorlarini kuchli his-tuyg'ulari va idealist fikrlari orqali boshqaradi. Ushbu turdagi hokimiyat o'zgartirishlar kiritishga moyil bo'lib, ko'pincha an'anaviy tizimlarga qarshi turadi. Traditsion hokimiyat: Ushbu hokimiyat turi an'analar va tarixiy yo'l-yo'riqlar asosida shakllanadi. Traditsion hokimiyatda liderlik pozitsiyasi asosan oilaviy yoki merosiy asosda beriladi. Bu hokimiyat turi uzoq vaqt davomida jamiyatda o'rnatilgan, lekin ba'zan innovatsiyalarni amalga oshirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Legal-rasmiy hokimiyat: Bu hokimiyat shakli rasmiy qoidalarga va qonunlarga asoslanadi. Byurokratik tizimlarning ko'plab tashkilotlari aynan shu turdagi hokimiyatga tayanadi. U yerda hokimiyat qo'llanilishi faqat aniq va belgilangan qonunlar asosida amalga oshiriladi.

Ratsionallashuv jarayoni Weberning nazariyasida ratsionallashuv jarayoni muhim o'rin tutadi. Ratsionallashuv, asosan, insonlarning jamiyatdagi faoliyatlarini hisobli, tartibli va samarali boshqarishga intilishidir⁸⁰. Weber bu jarayonni industrializatsiya va ma'muriy tizimlarning rivojlanishi bilan bog'laydi. Ratsionallashuv — bu faqat iqtisodiy va ma'muriy sohalarida emas, balki jamiyatning barcha sohalarida, masalan, ilm-fan, san'at, ta'lim va siyosatdagi boshqaruv usullarida ham o'zgarishni anglatadi. Ratsionallashuv jarayoni, ayniqsa, birokratik tashkilotlarda o'zining maksimal ifodasini topadi. Ratsionalizatsiya

⁷⁸ Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press.

⁷⁹ Weber, M. (1946). From Max Weber: *Essays in Sociology*. Oxford University Press.

⁸⁰ Weber, M. (1922). *The Theory of Bureaucracy* (in *Wirtschaft und Gesellschaft*). Tübingen: Mohr Siebeck.

boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi, lekin shu bilan birga individual erkinliklarni, shaxsiy farqlarni cheklashga olib kelishi mumkin.

Xulosa. Tashkilotlar va ijtimoiy o'zgarishlar Weberning tashkilot haqidagi nazariyasi o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar va yangi texnologik, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga moslashgan. Tashkilotlar o'zlarining ichki strukturalarini va boshqaruv tizimlarini jamiyatdagi umumiy o'zgarishlarga moslashtirishga majbur bo'ladi.⁸¹ Bu o'zgarishlar boshqaruvda yangi usullar va metodlarni talab qiladi, va shuning uchun tashkilotlar ijtimoiy tizimlar sifatida davomiy ravishda o'zgarib boradi. Max Weberning tashkilot haqidagi nazariyasi jamiyat tuzilmalarini, boshqaruv tizimlarini va hokimiyat strukturalarini chuqur tushunishga qaratilgan. Uning g'oyalari, xususan, birokratik tizim va hokimiyatni tasniflashga oid fikrlari bugungi kunda ham dolzarbdir. Weberning ishlari, ayniqsa, tashkilotlar va boshqaruv tizimlarining samaradorligi, ularning ijtimoiy kontekstdagi o'rni va rivojlanishini tahlil qilishda muhim asos yaratadi. U tashkilotlarning samarali boshqaruvini ta'minlash va ijtimoiy o'zgarishlarga moslashishda fundamental ahamiyatga ega bo'lgan nazariy yondashuvni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Albrow, M. (1970). *Bureaucracy*. Palgrave Macmillan.
2. Bendix, R. (1960). *Max Weber: An Intellectual Portrait*. Anchor Books.
3. Merton, R.K. (1968). *Social Theory and Social Structure*.
4. Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press.
5. Weber, M. (1922). *The Theory of Bureaucracy* (in *Wirtschaft und Gesellschaft*). Tübingen: Mohr Siebeck.
6. Etzioni, A. (1964). *Modern Organizations*. Prentice-Hall.
7. Perrow, C. (1986). *Complex Organizations: A Critical Essay*. Random House.
8. Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. McGraw-Hill.
9. Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*.

⁸¹ Merton, R.K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press.